

Σὰς ἔτυχε ποτὲ γ' ἀνοίξετε κανένα τόμο παλαιῶν ἐφημερίδων, ἀπὸ ἐκείνους ποὺ διατηροῦνται στὶς μεγάλες μας βιβλιοθήκες; Τὸ αἶσθημα ποὺ δοκιμάζετε τὴν ὥρα ἐκείνη εἶναι πάρα πολὺ περίεργο. Πηγαίνετε π.χ. γιὰ νὰ ἐξακριβώσετε κάποια πληροφορία. Σκέπτεσθε γὰρ θυσιάσετε γι' αὐτὴν λίγα μόνο λεπτὰ μελέτης. Καθὼς ὅμως ξεφυλλίζετε τὶς μεγάλες κιτρινωπὲς σελίδες, εἶναι ἀδύνατο νὰ μὴ παρασυρθῆτε ἀπ' αὐτὰ τὰ λησμονημένα κείμενα τοῦ παλαιοῦ καλοῦ καιροῦ. Δὲν σταματᾶτε στὴ λεπτομέρεια ποὺ ζητᾶτε γὰρ σημειώσετε, ἀλλ' ἀρχίζετε νὰ φυλλομετρᾶτε τὴν μιὰ σελίδα ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἄλλη, χωρὶς νὰ μπορεῖτε σηκωθῆτε ἐπὶ τέλους ἀπὸ τὸ κάθισμά σας καὶ νὰ φύγετε. Σὰς ἔχει κυριεύσει μιὰ περιέργεια ἀκατανίκητη. Στὴν ἀρχὴ βλέπετε ἴσως μόνο τοὺς μεγάλους τίτλους καὶ προσπαθεῖτε νὰ ζωντανέψετε στὴ μνήμη σας κάποιο ἴχνος ἀπὸ τὰ μακρινὰ ἐκεῖνα γεγονότα ποὺ σήμερα φαίνονται σὰν ἀπίθανα. Γρήγορα ὅμως τραβοῦν τὴν προσοχή σας καὶ σὰς κερδίζουν οἱ μικρὲς εἰδήσεις, τὰ καθημερινὰ, ἀκόμη καὶ οἱ ἀγγελίες, οἱ ἀνακοινώσεις, οἱ διαφημίσεις. Καὶ ἔτσι μένετε κάποτε ὥρες ὀλόκληρες σκυμμένος στὴ μελέτη. Βυθισμένος στὴν ἀνάγνωση πραγμάτων ποὺ δὲν ἔχουν πιά καμιὰν ἐπικαιρότητα οὔτε προσωπικὴ σημασία. Γοητευμένος ποὺ εἰσδύετε σὲ μιὰ ξεχασμένη γωνιὰ ἐνὸς παρελθόντος ποὺ ἔπαψε γὰρ σὰς ἐνδιαφέρει ζωτικά, καὶ ὅμως ἔχει τὰ θέλγητρόα του.

Θέλγητρα περίεργα. Ἔχετε τὴν ἐντύπωση ὅτι ἓνας κόσμος προσώπων καὶ γεγονότων ξένων μαζί καὶ οἰκείων,

περασμένων με τὸ νόημα ὅτι δὲν ἀνήκουν στὸν κύκλο τῆς τωρινῆς ζωῆς μας, ἀλλὰ καὶ παρόντων χάρη στὸ γεγονός ὅτι περιέχουν κάποια τυπικὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ δὲν χάνουν ποτὲ τὴ σημασία τους με τὸ κύλημα τοῦ χρόνου, ζητάει ν' ἀναστηθεῖ γιὰ μιὰ στιγμή καὶ ἀγωνίζεται με τὴ βοήθεια τῆς φαντασίας νὰ σαρκωθεῖ μέσα στὸ αἶσθημά σας καὶ νὰ «ὑπάρξει» ἄλλη μιὰ φορά. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἔχετε τὴν ἐντύπωση ὅτι καὶ ἡ δική σας ὑπαρξὴ δυναμώνει καὶ μακραίνει, καθὼς ἀπλώνεται πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἀτομικῆς σας ζωῆς γιὰ ν' ἀγκαλιάσει με τὴν ἀναπαραστατικὴ δύναμη τοῦ νοῦ ὄχι μόνο μεγάλα γεγονότα, ἀλλὰ καὶ μιὰ σκόνη περιστατικῶν παλαιῦ, μακρινῦ καιροῦ.

Ἀπὸ τέτοια ψυχικὰ ὕλικὰ συντίθεται, νομίζω, ἡ δίψα τοῦ ἱστορικοῦ ν' ἀναδιψήσει καὶ νὰ γνωρίσει τὸ παρελθόν. Μέσα του ἀνασταίνεται καὶ ἀρχίζει νὰ ξαναὑπάρχει ἕνας κόσμος παλαιός. Καθὼς ἀνοίγει τὴν ψυχὴ του γιὰ νὰ τὸν χωρέσει, καὶ ἡ δική του ὑπαρξὴ πλαταίνει καὶ γίνεται πιὸ ἐντονή. Αὐτὴν περίπου τὴν αἴσθησιν ἔχομε κ' ἐμεῖς ὅταν ὕστερ' ἀπὸ ὥρες ἀνάγνωστος κλείνομε τὸν τόμο τῶν παλαιῶν ἐφημερίδων καὶ σηκωνόμαστε ἀπὸ τὸ κάθισμά μας. Ἔχομε γίνει — πῶς νὰ τὸ πῶ ; — πιὸ γεμάτοι στὸν ἐσωτερικό μας χῶρο καὶ μέσα μας σχηματίζεται ζωηρὸ κ' εὐχάριστο τὸ αἶσθημα ὅτι ἡλικιωθήκαμε περισσότερο χωρὶς νὰ ἔχομε γεράσει...

Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνο τοῦτο. Ἐνὰ ἄλλο αἶσθημα μᾶς μένει ἀπὸ τὸ διάβασμα. Μιὰ γλυκόπικρη γεύση τῆς ματαιότητος τῶν ἐγκοσμίων. Μέσα μας διαχύνεται μιὰ διάθεση σὰν ἐκείνη τοῦ ἀρχαίου Ἐκκλησιαστικῆ. Δὲν εἶναι ἀηδία οὔτε ἀπογοήτευση. Ἡ ποιότητά της θετική, ὄχι ἀρνητική. Αἰσθανόμαστε τὸ πόσο ἡ ροή, τὸ ἀδιάκοπο κύλημα εἶναι γιὰ τὴν οὐσία τοῦ κόσμου τὸ κυριότερο γνώρισμά του. Τὸ πόσο ρευστά, διαβατικὰ εἶναι ὅλα μέσα σ' αὐτὴ τὴ ζωὴ, καὶ τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακά. Καὶ ἡ λεγόμενη εὐτυχία καὶ ἡ νομιζόμενη δυστυχία. Ἐπομένως πόση ἀφροσύνη ὑπάρχει σὲ ὅσους παίρνουν τὴν «ἐγκοσμιότητα» με τὸν ἀγῶνα, τὰ πάθη, τὰ βάσανά της στὰ σοβαρὰ καὶ φθείρονται γιὰ πράγματα ποὺ δὲν ἀξίζουν τίς τόσες θυσίες.

Συνιστώ τὴν ἀνάγνωσι παλαιῶν ἑφημερίδων. Εἶναι τὸ καλῦτερο φάρμακο γιὰ νὰ θεραπευθεῖ κανεὶς ἀπὸ τὴ ματαιοφροσύνη ἀπὸ μιὰν ἀρρώστια δηλαδὴ ποὺ μπορεῖ νὰ γελοιοποιήσῃ καὶ τὸν πιὸ σπουδαῖο ἄνθρωπο. Ἔχουν κάτι τὸ ἀπίστευτα σωφρονιστικὸ ἐκεῖνα τὰ πολύστηλα ἄρθρα τὰ γραμμένα γιὰ τὶς «δόξες» τῆς ἐποχῆς ποὺ κανεὶς πιά δὲν τὶς θυμᾶται. Γιὰ τοὺς λόγους, τὰ ταξίδια, τὶς χειρονομίες τους, τὶς δηλώσεις, τὶς ἐορτὲς καὶ τοὺς θανάτους των. Τὶ ἐντυπωσιακὸς θὰ ἦταν στὴν ὥρα τους αὐτὲς οἱ «συνταρακτικὲς» ἐξομῆσεις! Καὶ πόσο κωμικὸς φαίνεται σήμερον ὁ σοβαρὸς τοῦς τόνος...

Κ' ἐπειδὴ τώρα ποὺ μελετᾶτε, κάνετε αἰφνίδια τὴ σκέψη ὅτι καὶ τὰ δικά σας, τὰ προσωπικὰ γεγονότα, αὐτὰ ποὺ σᾶς βασανίζουν κι' αὐτὰ ποὺ ἀποτελοῦν τὴν περηφάνια σας, ἂν μπορούσαν νὰ «δημοσιευθοῦν», νὰ γίνουν ρεπορτάζ ἑφημερίδας καὶ εἰκόνες καὶ τίτλοι καὶ σχόλια, ὕστερ' ἀπὸ κάμποσα χρόνια τὴν ἴδια ἐντύπωση θὰ ἔδιναν σ' ἔναντι φιλοπερίεργο ἀναγνώστη, ὅπως τοῦτα ἔδω σέ σᾶς, ἀμέσως ἓνας ἀέρας ἀνακούφισης πνέει στὰ φυλλοκάρδια σας, σᾶς καθαρίζει τὸ κεφάλι ἀπὸ τοὺς καπνοὺς τῶν φροντίδων, τὴν καρδιά ἀπὸ τὶς ἀπελπισίες ποὺ μὲ τόσην ἐπιμέλεια τὶς κρύβετε ἀπὸ τοὺς ἄλλους — καὶ μὲ μιᾶς γίνεστε πιὸ ἀλαφρὸς. Τὰ βάσανά σας, οἱ φιλοδοξίες σας ἔχουν χάσει τὸ βάρος τους. Ἀρχίζετε νὰ τὰ βλέπετε σὰν παθήματα καὶ σκοτοῦρες ἐνὸς «ἄλλου», ἐνὸς μυθιστορηματικοῦ προσώπου ποὺ ταυτισθήκατε μαζί του, γιατί κατάφερε νὰ γίνῃ ἥρωας τῶν ὀνειρώτων σας. Κ' ἔτσι λυτρῶνεσθε ἀπ' αὐτὰ, λυτρῶνεσθε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ σας καὶ ὑψῶνεσθε πάνω ἀπὸ τὴν ἴδια σας τὴν ὑπαρξή, ἔστω καὶ γιὰ μιὰ στιγμὴ μονάχα, θεωρὸς ἀπαθῆς καὶ μακάριος. Εἶναι μικρὸ καὶ τοῦτο τὸ κέρδος: . . .

Ἐπάρχουν δύο τρόποι νὰ αἰσθάνεται κανεὶς καὶ νὰ ἐκθέτῃ τὴν ἱστορία. Ὁ ἓνας μακρογραφικὸς. Μικρογραφικὸς ὁ ἄλλος. Μὲ τὴν πρώτη προοπτικὴ διακρίνει κανεὶς καὶ ἐξαίρει τὶς μεγάλες, τὶς ἐντογες ἐξοχές: τὰ γεγονότα τὰ ξεχωριστά, τὰ μεγάλα, καθὼς καὶ τὰ κορυφαῖα πρόσωπα,

τούς «ἥρωες». Ἔτσι ἀντιλαμβάνονται καὶ προτιμοῦν οἱ περισσότεροι τὴν ἱστορία. Καὶ τὰ σχολικά μας ἐγχειρίδια μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο τὴν ἐκθέτουν. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι μὲ τὴν ἐπικουρία τους οἱ διαδασμένοι μας ἐπιπλώνουν τὴ μνήμη τους μὲ τὰ ὀνόματα μερικῶν «κοσμοϊστορικῶν» περιστατικῶν καὶ μεγάλων ἀνδρῶν ποὺ εἶναι βέβαια χρήσιμα γιὰ νὰ συνθέτει κανεὶς λόγους πανηγυρικοὺς καὶ νὰ καταπλήσσει τὸ κοινὸ του, ἀλλὰ δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ μᾶς δώσουν πραγματικὴν ἱστορικὴ μάθηση. Γιατὶ κάθε ἀληθινὴ μάθηση εἶναι γνώση εἰς βάθος.

Μέσα στὰ τελευταῖα 100—150 χρόνια γινήκαμε καὶ στὸ κεφάλαιο τοῦτο σοφώτεροι. Ἐμάθαμε δηλαδὴ νὰ εἰσδύομε κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῶν γεγονότων καὶ ν' ἀναζητοῦμε τὴν ἀλληλουχία καὶ τὴ σημασία τῶν ἱστορικῶν ζυμώσεων σ' ἓνα πλῆθος ἀνώνυμων ἀτόμων καὶ περιστατικῶν ποὺ πρὶν τὰ θεωρούσαμε λεπτομέρειες καὶ δὲν τὰ προσέχαμε καθόλου. Αὐτὸς ὁ ἱστορικὸς μικρόκοσμος σηκώνει στοὺς ὤμους του τὸν ἄλλο, τὸν μακρόκοσμο. Τὸν διαμορφώνει καὶ τὸν ἐξηγεῖ. Ἐγινε δηλαδὴ καὶ στὴ μεθοδολογία τῆς ἱστορίας ἡ πρόοδος ποὺ σημειώθηκε κατὰ τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια στὴ Φυσικὴ καὶ μᾶς ἔδωσε τὴ Μικροφυσικὴ μὲ τὰ περίεργα φαινόμενα καὶ τοὺς ἀκόμη πιὸ ἐκπληκτικοὺς νόμους τῆς. Ὅπως στὴ Φυσικὴ ἔτσι καὶ στὴν Ἱστορία, ὅταν ὀπλιστήκαμε μὲ ἰσχυροὺς φακοὺς καὶ μὲ τὴν ἀπόφαση νὰ μὴ σταθοῦμε σὲ ὅ,τι μᾶς παρουσιάζει μὲ τὸν πειστικὸ καὶ τὸν παραπειστικὸ τρόπο τῆς ἡ κοινῆ ἀντίληψη, ἀλλὰ νὰ φτάσομε ἕως τὸ βάθος τῶν πραγμάτων, ἔστω καὶ ἂν οἱ νέες ἀνακαλύψεις μᾶς ὑποχρεώσουν ν' ἀναθεωρήσομε ὅ,τι ἕως τώρα ἐπιστεύαμε ἀσάλευτην ἀλήθεια, βρεθήκαμε μπροστὰ σ' ἓνα κόσμο ἐκπλήξεων, στὸν κόσμο τῶν μικροφαινομένων ποὺ ἀνέτρεψαν τὶς ἕως τώρα πεποιθήσεις μας.

Πλῆθος ἐλόκληρο ἀπὸ τέτοια ἱστορικὰ μικροφαινόμενα περιέχεται μέσα στὶς παλαιῆς ἐφημερίδες. Τὰ διακρίνει ὅμως μόνον ἐκεῖνος ποὺ ἔχει ἀσκημένο μάτι καὶ ὀξεῖα τὴν αἴσθησι. Καὶ ἂν παράλληλα μὲ αὐτὴ τὴν ἱκανότητα ἔχει μέσα του ἀνεπτυγμένα τὸ πάθος καὶ τὸ γούστο τοῦ ἐρευ-

νητῆ πού ξέρει γὰ δίνεται ὁλόκληρος στό ἀγαπημένο του θέμα, καί σ' αὐτό τὸ δόσιμο γὰ βρίσκει τὴν εὐτυχία του, ποτὲ δὲν θὰ βαρεθεῖ γὰ φυλλομετράει καί γὰ διαβάζει αὐτὰ τὰ ἐφήμερα δελτία τῆς παλαιότερης χρονογραφίας.

Ἐνας μεγάλος χημικός ἔλεγε ὅτι τῆ δόξα του τὴν ὀφείλει στὴν ἔμπνευση καί στὴν ὑπομονή του γὰ ψάχνει μέσα στ' ἀπορίμματα τῶν χημικῶν ἐργαστηρίων. Ἐρευνοῦσε καί ἀνέλυε ὅ,τι οἱ ἄλλοι θεωροῦσαν ἀχρηστο καί τὸ πετοῦσαν στὰ σκουπίδια. Σήμερα δὲν φαντάζομαι γὰ ὑπάρχει ἱστορικός μεθοδολογικά ὑποτυπωδῶς ὀπλισμένος πού γὰ θεωρεῖ ἀσήμαντα ἀπορίμματα τῆς μικροειδήσεις, ἀκόμη καί τὰ «κοινωνικά» τῶν παλαιῶν ἐφημερίδων. Ἐτσι ὁμῶς τὰ νομίζουν οἱ ἀμύητοι, δηλαδή ὁ περισσότερος κόσμος.

Ἐπειδὴ πρὸς αὐτοὺς κυρίως ἀπευθύνονται τοῦτες ἐδῶ οἱ γραμμές, ἐπιμένω στὴ συμβουλή πού ἔδωσα καί παραπάνω. Ἄν σᾶς τύχει εὐκαιρία, ρίξτε μιὰ ματιὰ σὲ κανένα τόμο παλαιῶν ἐφημερίδων. Ἀλλὰ μὴν περιορισθῆτε στῆς «συταρακτικῆς» εἰδήσεις μὲ τοὺς πελώριους τίτλους. Κατεβῆτε στὰ μικρά, χωθῆτε στὰ ψιλὰ, σ' ἐκεῖνα πού ταλαιπωρεῖ τὰ μάτια του ὁ στοιχειοθέτης γὰ γὰ τὰ συνθέσει. Ἐδῶ θὰ βρεῖτε μιὰ πιὸ ὀροσερή, πιὸ πιστή, πιὸ ἀδρῆν εἰκόνα τῆς ζωῆς τοῦ παλαιοῦ καιροῦ, καί ὄχι στὰ γεγονότα πού σᾶς παραδίνονται μὲ τὴ χρονολογία του. Γὰ μεγάλα, μόλις πέρασε ἡ ἐπικαιρότητά τους, ἔχασαν κ' ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴ σημασία τους. Αὐτὰ ἐδῶ τὰ μικρὰ διατηροῦν ἀμείωτο τὸ ζωτικὸ διαφέρον τους. Ὅταν ἐμβαθύνετε μέσα τους, θὰ ἰδεῖτε ὅτι δὲν εἶναι τόσο παλαιὰ ὅσο φαίνονται. Ὅτι εἶναι πολὺ περισσότερο κοντὰ σας ἀπὸ πολλὰ ἄλλα «τωρινὰ», χάρη στὴ ζεστή, στὴν κρουστή ἀνθρωπιά πού περιέχουν.

Ἄν εἶστε ποιητῆς, μπορεῖτε γὰ συγκινηθῆτε τόσο πολὺ ἀπ' αὐτὰ, ὥστε γὰ παρακινηθῆτε γὰ γράψετε θαυμάσια ποιήματα. Αὐτὸ ἔκανε ὁ Καβάφης, ὁ λαμπρὸς ποιητῆς τῆς ἱστορικῆς μικρογραφίας. Ἄλλοι στάθηκαν στὰ μεγάλα γεγονότα καί ἔγραψαν ἔπη καί δράματα. Αὐτὸς ἀγάπησε τὰ μικρὰ καί σύνθεσε ἀριστοτεχνικὰ λυρικά κομμάτια καί σάτι-

ρες. Ἡ ἐποχή μας ζεῖ παραπολὺ ἔντονα τὴν εὐτέλεια τοῦ θανάτου καὶ δὲν ἀγαπᾷ τὸ ἔπος. Γιὰ τοῦτο αἰσθανόμαστε τόσο κοντὰ μας τὸν Καδάφη ποὺ ἴξερε νὰ διαβάσει καὶ νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὰ « ψιλὰ » τῶν παλαιῶν, τῶν πολὺ παλαιῶν ἐφημερίδων.

∫

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Σ τὴν ἐποχὴ μας δὲν εἶναι πιά τῆς μόδας οὔτε γὰ γρά-
φονται οὔτε γὰ διαβάζονται δοκίμια καὶ ἀποφθέγματα
ἠθολογικά, σὰν ἐκεῖνα ποὺ μᾶς ἔχουν ἀφήσει ὁ Ἐπίκτη-
τος, ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, ὁ Bacon, ὁ La Rochefoucauld, ὁ
Chamfort, ὁ Lichtenberg, ὁ Λασκαράτος. Ὁ τύπος τοῦ
« μοραλιστ » μὲ τοῦτο τὸ νόημα σπανίζει πολὺ σήμερα. Καὶ θὰ
ἔπρεπε γὰ ἐξετασθεῖ γιατί σὲ μιὰν ἐποχὴ καὶ σὲ μιὰ κοινω-
νία ταραγμένη σὰν τὴ δική μας μὲ τὶς βαθύτατες ἐσωτερι-
κὲς κρίσεις ποὺ προκαλοῦν τὰ ἄπειρα προβλήματα τῆς,
ὕστερεῖ καὶ δὲν ἔχει πλατύτερη ἀπήχησι, αὐτὸ τὸ συγγρα-
φικὸ εἶδος ποὺ μετέχει (περίπου ἴσα) στὴ φιλοσοφία καὶ
στὴ λογοτεχνία καὶ προϋποθέτει τόσο στὸ συγγραφέα ὅσο
καὶ στὸν ἀναγνώστη ποὺ θὰ ἐκτιμήσει τὰ προσόντα του, ὀξύ-
τατη παρατήρησι, στοχασμὸ βαθὺ καὶ ἀσυνήθιστο ψυχικὸ
θάρρος: τὸ θάρρος τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ξέρεῖ γὰ βλέπει κατὰ-
ματα τὴν πραγματικότητά τῆς ζωῆς καὶ γὰ συμπυκνώνει τὶς
διαπιστώσεις του σὲ μιὰ κοφτὴ καὶ σκληρὴ φράσι.

Λεῖπουν τάχα ἢ ἄρχισαν γὰ ὑποχωροῦν αὐτὲς οἱ ἀρετὲς
στοὺς ἀνθρώπους τοῦ καιροῦ μας; Δὲν τὸ πιστεύω· μάλλον
παραδέχομαι ὅτι καὶ σήμερα οἱ θνητοὶ οὔτε καλύτεροι εἶναι
οὔτε χειρότεροι ἀπὸ τοὺς ὁμοίους των ἄλλων ἐποχῶν. Κάτι
ἄλλο θὰ συμβαίνει. Ἴσως ἔχομε γίνεῖ πολὺ πιὸ βιαστικοί,
εἴμαστε πιὸ πικραμένοι, πιὸ ἀμήχανοι καὶ πιὸ ἀδιάφοροι
ἀπὸ ἄλλοτε, κ' ἔτσι δὲν αἰσθανόμαστε τὴν ἀνάγκη γὰ στα-
θοῦμε γιὰ μιὰ στιγμὴ, γὰ ἐπισκοπήσομε καὶ γὰ καταγρά-
ψομε τὸ τί μᾶς ἔχει διδάξει μὲ τὰ ἀμείλικτα χτυπήματά τῆς
ἡ ζωῆς. Ἐπειτα εἶναι καὶ ἡ ἀμφιβολία, ὁ σκεπτικισμὸς ποὺ

μᾶς ἐμποδίζει νὰ συλλέξομε καὶ μὲ ἐπιμέλεια νὰ διαφυλάξομε γιὰ τοὺς ἄλλους τὸ ἀπόσταγμα τῆς βιοτικῆς μας πείρας. Ὅταν ζοῦμε μὲ τὸν ἐφιάλτη ἐνὸς Ὀλέθρου ποὺ τὸν αἰσθανόμαστε νὰ ἔρχεται μὲ μεγάλα βήματα ἕτοιμος νὰ καταπιεῖ τὸ σύμπαν, πῶς νὰ γιώσομε τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν εὐχαρίστηση νὰ γράψομε ἢ νὰ διαβάσομε αὐτὲς τὶς « διαθηκὲς » τῶν πολὺ εὐαίσθητων καὶ πρὸ πολὺ ἀκόμη βασανισμένων ἀνθρώπων, ὅπως θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὀνομάσει τὰ βιοσοφικὰ δοκίμια τῶν μοραλίστ ὄλων τῶν ἐποχῶν :

Ἐν τούτοις, ἂν μοῦ ἐπιτρέπουν, θὰ συμβουλεύσω ὅσους κάποτε θὰ ἔχουν περίσσιον καιρὸ καὶ κάποια διάθεση σοβαρῆς καὶ μαζί εὐχάριστης μελέτης, ν' ἀνοίξουν αὐτὰ τὰ σκοτισμένα σήμερα καὶ σχεδὸν ξεχασμένα βιβλία.

Δύο πράγματα θὰ παρατηρήσουν ποὺ εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ τοὺς κάνουν ἐντύπωση. Πρῶτα πόσο αὐτὸς ὁ τρόπος νὰ στέκεσαι ἀντίκρου στὰ « ἀνθρώπεια », ἀπέναντι στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ σου, νὰ παρατηρεῖς καὶ νὰ ἐλέγχεις δίχως πάθος ἀλλὰ καὶ χωρὶς ἔλεος, σοῦ δίνουν μιὰν ὑπεροχή, ἕνα ἀνέβασμα τῆς ζωῆς, μιὰν ἡσυχία καὶ μιὰν ἱκανοποίηση ποὺ δύσκολα θὰ βρεῖς ἄλλοῦ. Καὶ δεύτερο θὰ ἴδεις μὲ ἔκπληξη ἀλλὰ καὶ μὲ βαθειὰ παρηγοριά ὅτι μοιάζουν ἐκπληκτικὰ στὶς κακίες τους οἱ ἄνθρωποι ὄλων τῶν ἐποχῶν καὶ ὄλων τῶν ἱστορικῶν κλιμάτων.

Φαίνεται σὰν ἀπίστευτο καὶ ὅμως εἶναι ἀληθινὸ ὅτι τὸ περιεχόμενον τῶν κύριων ἀρετῶν καὶ ἡ ἱεραρχικὴ κλιμάκωσή τους ἀλλάζει, ἐνῶ ἡ ἀνθρώπινη μοχθηρία καὶ ὑποκρισία μένει στὸ βάθος ἀμετάβλητη. Ἀπόδειξη ὅτι οἱ ἠθικὲς προσταγὲς μὲ τὸν ἀποτρεπτικὸ φραστικὸ τύπο « Μὴ ! » εἶναι σὲ ὅλους σχεδὸν τοὺς γνωστούς μας ἠθικοὺς κώδικες οἱ ἴδιες. Πόσο παραμυθητικὴ (μὲ ὅλη τὴν ἀπαισιοδοξία ποὺ κρύβεται στὸ βάθος της) εἶναι αὐτὴ ἡ διαπίστωση, θὰ βεβαιωθῆτε ὅταν μόνος σας δοκιμάσετε νὰ τὴ σχηματίσετε μέσα σας διαβάζοντας τὰ βιβλία τῶν « ἠθολόγων » (ἡ μετάφραση τοῦ ὄρου εἶναι τοῦ κ. Κ. Θ. Δημαρᾶ). Ἐδῶ ἡ εὕρεση τοῦ « κανόνα » δὲν σὲ διαφωτίζει ἀπλῶς, σὲ ἀνακουφίζει. Ἡ ἀτομικὴ περιπέτεια, τὸ πάθημα τὸ προσωπικὸ ἐξηγοῦν-

ται με τὸ « νόμο », γίνονται ἀπλὲς περιπτώσεις μιᾶς γενικότητας καὶ ἀμέσως χάνουν τὸ βᾶρος τους, ἐκεῖνο ποὺ ἐπίεζε ὡς τώρα τὴν ψυχὴ σου καὶ τῆς ἀφαιροῦσε ὅλη τὴν ὄρεξη καὶ ὅλη τὴν χαρὰ τῆς ζωῆς.

Αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι ἡ μεγάλη ἀνακάλυψη τῶν ἀρχαίων Στωικῶν ποὺ βρῆκε τὴ λαμπρότερη ἔκφρασή της στὴν « Ἠθικὴ » τοῦ Σπινόζα. "Ἄν μπορεῖ νὰ λυτρώσει τὸν ἄνθρωπο μιὰ γνώση, μιὰ θεωρητικὴ δηλ. κατάκτηση, αὐτὴ εἶναι ἡ « μάθηση » (μιὰ μάθηση ποὺ πρέπει νὰ γίνεῖ με τὸ αἷμα τῆς καρδιάς μας) ὅτι ὅσα ἔχουν συμβεῖ ἢ συμβαίνουν ἀτομικὰ σὲ μᾶς δὲν εἶναι κάτι τὸ μοναδικὸ καὶ ἀπροσδόκητο, ἀλλ' ἀπλὲς περιπτώσεις « νόμων » ἀδήριτων ποὺ ἀγκαλιάζουν με τὴ γενικότητά τους ὅλη τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ. Ἐχει κάτι τὸ σκληρὸ καὶ τὸ ἀπάνθρωπο αὐτὸς ὁ τρόπος τῆς φιλοσοφικῆς παραμυθίας, ἀλλὰ δυστυχῶς φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ μόνος — ἄλλος δὲν ὑπάρχει. . . .

"Ὅταν διαβάζω ἐκλεκτὲς σελίδες παλαιῶν καλῶν ἠθολόγων, ὄχι μόνον Εὐρωπαϊῶν ἀλλὰ καὶ μακρινῶν Ἀσιατῶν (τοῦ Λάο-τσέ π. χ. ἢ τοῦ Κομφούκιου) συλλογίζομαι ὅτι σὲ αὐτὸ τὸν πνευματικὸ τομέα, με ὅλη τὴ σημαντικὰ πλουσιότερη πείρα ποὺ ἔχομε στὸ μεταξὺ ἀποθησαυρίσει, καθόλου δὲν ἐγίναμε σοφώτεροι ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Ἴσως σ' ἓνα μόνον σημεῖο ἔχομε συγκριτικὰ με τοὺς παλαιότερους πραγματοποιήσει κάποια πρόοδο : ἔχομε ἀρκετὰ ἀνιχνεύσει καὶ εἴμαστε πιά σὲ θέση νὰ ξέρομε καλύτερα ἀπ' αὐτοὺς τὸν ψυχικὸ μηχανισμό ποὺ τὰ ὑποπροϊόντα του ἀποτελοῦν τὶς διαβρωτικὲς σκουριὲς τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς : τὴν ἐμπάθεια, τὴν προστυχιά, τὴ μοχθηρία, δηλ. τὶς ρίζες τῶν πιὸ ἀηδιαστικῶν κακιῶν. Αὐτὴ ἡ ἀνακάλυψη εἶναι ἀσφαλῶς ἡ μεγαλύτερη κατάκτηση τῆς σύγχρονης ψυχολογίας τοῦ « βάρθους ». Ἀπλὰ καὶ καθαρὰ τὸ εὕρημα τοῦτο μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ ὡς ἐξῆς : Κακὸς εἶναι κατὰ κανόνα ὁ πληγωμένος ἄνθρωπος. Ἐχει καὶ ἡ ψυχὴ τὶς πληγές της ποὺ εἶναι πιὸ ἐπικίνδυνες ἀπὸ τὰ τραύματα τοῦ σώματος. Καὶ πάλι ἀπὸ τὶς ψυχικὲς πληγές οἱ πιὸ βαθειές, οἱ φοβερώτερες εἶναι ἐκεῖνες ποὺ ἔγιναν με τὰ δικά μας τὰ χέρια.

Αὐτὴ τὴν τελευταία λεπτομέρεια ἀξίζει πολὺ νὰ τὴν προσέξομε. Ἄδυναμίες ἔχομε ὅλοι ἀνεξαιρέτα οἱ ἄνθρωποι, γιὰτὶ ὅλοι γενικὰ σκοπεύομε πρὸς ψηλὰ ἀπὸ κεῖ πού μποροῦν νὰ φτάσουν οἱ δυνάμεις μας. Ἐδῶ ἄλλωστε ἔχει τὴν ρίζα τῆς ἢ τραγωδία τοῦ ἀνθρώπου: εἶναι ζῶο μὲ φαντασία πλουσιότερη ἀπ' ὅσο συγχωροῦν οἱ μικρές του δυνάμεις. Ὅλοι λοιπὸν ὑστεροῦμε σχετικὰ μὲ ὅ,τι φιλοδοξοῦμε νὰ ἐπιτύχομε στὴ ζωὴ: ἐπαγγελματικὴ διάκριση, ἐρωτικούς θριάμβους, κοινωνικὴν ἐπιρροή, πλοῦτο, δόξα κτλ. Ἀλλὰ ὅλοι δὲν συνειδητοποιοῦν στὸν ἴδιο βαθμὸ τὴν ἐπάρκειά τους οὔτε ὅλοι πάλι ὑποφέρουν μὲ τὴν ἴδια ἔνταση ἀπὸ τὴ συναισθησὴ τῆς. Ὑπάρχουν κ' ἐκεῖνοι πού ἀπὸ ἰδιοσυγκρασία βρίσκουν εὐκολὰ τὸ μακάριο τρόπο ν' αὐταπατῶνται. Καὶ ἄλλοι πού συνθηκολογοῦν παληκαρίσια μὲ τὴ μοίρα τους καὶ σηκώνουν καρτερικὰ τὸ σταυρὸ τους. Ἀλλὰ καὶ οἱ πρῶτοι καὶ οἱ δεῦτεροι: εἶναι ἐξαιρέσεις. Οἱ περισσότεροι, οἱ πλεῖστοι ὅταν ἀνακαλύψουν τὴν ἀνεπάρκειά τους, τὴν ὀργανικὴν ἀδυναμία τους νὰ φτάσουν ἐκεῖ πού ἐνειρεύτηκαν, πληγώνονται βαθιά. Καὶ αὐτὴ τὴν πληγὴ τους τὴν ἀνοίγουν ὅλο καὶ περισσότερο μὲ τὰ ἴδια τους τὰ χέρια ὅσο τὸ συλλογίζονται, ὅσο στριφογυρίζουν γύρω ἀπὸ τὴν ἐξήγηση πού ἀναγκάζονται νὰ δίνουν στὶς ἀλλεπάλληλες ἀποτυχίες τους: εἶμαι ἀνίκανος, εἶμαι ξοφλημένος, δὲν θὰ καταφέρω ποτὲ τίποτα!

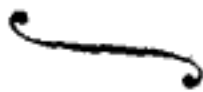
Τὸ πρῶτο προϊόν αὐτῆς τῆς ψυχικῆς ἐξεργασίας εἶναι φυσικὰ ὁ πόνος, ἡ πίκρα, ὁ καημὸς. Παράλληλα ὅμως μὲ τοῦτο ἀρχίζουν καὶ παράγονται μὲ ἀκατάσχετη ἀφθονία τὰ ὑποπροϊόντα, οἱ ψυχικὲς σκουριές πού παραμορφώνουν τὸν ἄνθρωπο: ὁ φθόνος, ἡ ἐμπάθεια, τὸ μῖσος, τὸ μένος τὸ ἐξοντωτικό. Ἔτσι προσπαθεῖ ν' ἀντιδράσει στὴν αὐτοκαταστροφὴ τοῦ ὁ πληγωμένος ἄνθρωπος: ἀπαρνιέται τὴν ἀγάπη, προδίνει τὴν φιλία, γίνεται μοχθηρὸς, κυνικὸς, ἀρνητῆς, συκοφάντης, χαιρέκακος. Οἱ ἄλλοι τοῦ φταῖνε, ἀκριβῶς γιὰτὶ οἱ ἄλλοι « φτάνουν », ἐνῶ αὐτὸς ὑπολείπεται...

Ἀπὸ τοὺς πρὸς περίεργους εἶναι μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀλληλουχία ὁ ψυχολογικὸς μηχανισμὸς τῆς χαιρεκακίας. Κάποτε

δείχνει πώς είναι τόσο πηγαίο τὸ φαινόμενο τοῦτο, ὥστε μερικοί αἰσθάνονται τὸν πειρασμὸν γὰρ τὸ κατατάξουν ἀνάμεσα στὰ « ρεφλέξ », στὴν κατηγορία τῶν ἀγτανακλαστικῶν. Ἄκόμενη καὶ σὲ στενῶν συγγενῶν τὴν κηδεῖα μιὰ ἐωσφορική χαρὰ συνοδεύει τὴ λύπη μας : ἐκεῖνος πέθανε, ἐμεῖς εὐτυχῶς ζοῦμε...

Ἄλλ' ἄς μὴν πᾶμε τόσο μακριά. Εἶναι γεγονὸς ὅτι μᾶς γίνεται πολὺ ἀγαπητὸς ὁ ἄνθρωπος ποὺ οἱ ἀτυχίες του μᾶς κάνουν γὰρ τὸν λυπούμαστε, Γιατί ; Ἐπειδὴ τάχα ἀνοίγουν ἔτσι μέσα μας οἱ κρουοὶ τοῦ ἐλέους καὶ χαιρόμαστε τὴν ἀφθονία τους ; Πολὺ φοβοῦμαι ὅτι στὴ φυσική κατάσταση ὁ ἄνθρωπος εἶναι θηρίο ἀγριότερο ἀπ' ὅσο φανταζόμαστε. Ἀπόδειξη ὅτι στὴν περίπτωση ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, ὅλα μποροῦμε γὰρ συγχωρήσομε σ' ἕναν ἄνθρωπο ποὺ τὸν βρῆκε μιὰ πολὺ δύσκολη στιγμή, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι στάθηκε ἱκανὸς ἢ τυχερὸς γὰρ στρέψει τὸ ρεῦμα τῆς καταφορᾶς πρὸς ὄφελός του καὶ γὰρ θριαμβεύσει ἐκεῖ ποὺ ὅλοι περίμεναν ὅτι εἶναι γιὰ πάντα χαμένος. Μᾶς στενοχωρεῖ ποὺ δὲν ξέπεσε στὸ σημεῖο γὰρ τὸν λυπηθοῦμε. Ἄν γινόταν αὐτό, θὰ ἤμαστε εὐτυχεῖς ποὺ θὰ μπορούσαμε γὰρ τὸν ἀγκαλιάσομε μὲ συμπόνια καὶ γὰρ τοῦ προσφέρομε τὸν οἴκτο καὶ τὴ βοήθειά μας. Τώρα ποὺ δὲν χρειάζεται αὐτὲς τίς « ἀρετές » μας, τὸν φθονοῦμε καὶ εἴμαστε ἔτοιμοι γὰρ τὸν μισήσομε.

Κ' ἐδῶ αἰτία εἶναι στὸ βάθος ἡ « πληγή », ἡ πληγή ποὺ τὴν ἔχομε ἀνοίξει μὲ τὰ ἴδια μας τὰ χέρια. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἄλλου μᾶς κάνει πιὸ πικρὴ, πιὸ ἀνυπόφορη τὴ συναίσθηση τῆς δικῆς μας ἀνεπάρκειας, ἐνῶ τὸ ναυάγιό του μᾶς ἀνακουφίζει : « ἕνας ἀκόμα παραπάνω δυστυχῆς, τέτοιος εἶναι ὁ κόσμος » — καὶ τρίβομε μὲ χαρὰ τὰ χέρια...

Η ΕΥΦΡΑΔΕΙΑ

Εκλεκτός συνάδελφος, ὁ κ. Γ. Φτέρης, ἔγραψε γιὰ τὴν παρακμὴ πού παρουσιάζει σήμερα μιὰ ἐξαιρετικὰ θαυμάσιον ἄλλοτε τέχνη, ἡ Ρητορικὴ. "Ἄς μοῦ ἐπιτρέψει νὰ συνεχίσω καὶ νὰ συμπληρώσω τὶς τόσο εὐστοχες καὶ λεπτὲς παρατηρήσεις του. "Ἄν κρίνομε ἀπὸ τὸ αἶσθημά μας, αἶσθημα πού ὅπως φάνηκε κατὰ τὸν προεκλογικὸν ἀγῶνα, τὸν περασμένο Φεβρουάριον, εἶναι ἀρκετὰ γενικὸ σήμερα, ἀφοῦ τὸ δοκιμάζει σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ τὸ πολὺ πλῆθος, ἡ ρητορικὴ τοῦ «μπαλκονιοῦ» μὲ τὰ φραστικὰ τῆς πυροτεχνήματα, τὶς ρουκέτες τοῦ λόγου, καὶ μὲ τὸν βροντερόν στόμφον τῆς (φωνὴ συνήθως στὴ διαπασῶν καὶ ρυθμὸς μονότονος τυμπανοκρουσίας πανηγυριοῦ) ὅχι μονάχα δὲν γοητεύει πιά τὸ ἀκροατήριον, ἀλλὰ μαζὶ μὲ τὴ δυσφορίαν πού προκαλεῖ, δημιουργεῖ συνηθέστατα καὶ μιὰ πολὺ κωμικὴν ἐντύπωση — συντριπτικὴ γιὰ τὸν ῥήτορα καὶ γιὰ τὴν ὑπόθεσιν πού ὑποστηρίζει. Καὶ πρέπει στὶς πολιτικὰς συγκεντρώσεις ὁ ὁμιλητὴς νὰ ἔχει πολὺ ἐντονη προσωπικότητα, καθὼς καὶ οἱ σκέψεις του νὰ παρουσιάζουν ποιότητα πάνω ἀπὸ τὸ μέτριον, γιὰ νὰ γίνον ἀνεκτὰ τὰ περίτεχνα στολίσματα τοῦ λόγου καὶ ὁ μὲ ἀξιώσεις τόνος τοῦ ὕφους.

Φαντάζομαι ὅτι τὸ ἴδιον φαινόμενον θὰ παρατηρεῖται καὶ στὶς ἄλλες περιπτώσεις τοῦ δημόσιου λόγου. Δὲν συχνάζω στὰ δικαστήρια, μαθαίνω ὅμως ὅτι τὸ κοινὸ δὲν συνωθεῖται πιά γιὰ ν' ἀκούσει τοὺς ῥήτορας τῶν ποινικῶν ὑποθέσεων καὶ ὅτι ἀκόμη οἱ διαπρεπέστεροί μας δικηγόροι δὲν ἐπιζητοῦν σήμερα νὰ καταπλήσσουν τοὺς ἐνόρκους καὶ τὸ ἀκροατήριον μὲ ρητορικὰ τεχνάσματα καὶ μὲ μελοδραματικὰς

ἐξάρσεις ἢ χειρονομίες. Μέρα μὲ τὴν ἡμέρα γίνονται ἡρεμώτεροι, οὐσιαστικότεροι καὶ προτιμοῦν τὰ πραγματολογικὰ τεκμήρια, τὶς αὐστηρὰ πειστικὲς ἀποδείξεις ἀπὸ τὶς ἐκθαμβωτικὲς φράσεις « καὶ ἄλλα ἡχηρὰ παρόμοια ».

Ὅμως καὶ ἂν ἀκόμη στὶς αἰθουσες τῶν δικαστηρίων (ἰδίως τῶν ἐπαρχιακῶν) ἐξακολουθεῖ νὰ ζεῖ ὑποσιτιζόμενη ἡ δικανικὴ εὐγλωττία τοῦ παλαιοῦ στύλ, στὶς σάλες τῶν διαλέξεων, καθὼς καὶ τῶν πανεπιστημιακῶν παραδόσεων, ὁ δημόσιος λόγος εἶναι πιά ἀρκετὰ ἀπέριττος, σεμνός, νηφάλιος. Γιὰ τοῦτο ἀπορωῶ πῶς οἱ νέοι μας ἱεροκήρυκες συνεχίζουν ἀπὸ τοὺς ἄμβωνες τῶν ναῶν τὴν παλαιὰ μόδα στοὺς λόγους των (κυρίως τῆς Μεγ. Παρασκευῆς), μὲ τρόπο μάλιστα πού οὔτε βαθύτερη ἀπήχηση ἔχει στὸ ἐκκλησιαζόμενο πλῆθος, οὔτε μὲ τὴν ἡρεμὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ χώρου συμβιδιάζεται. Λειτουργεῖ, καθὼς ξέρω, ἀνώτερο θεολογικὸ φροντιστήριον πού σκοπὸν ἔχει νὰ μορφώσει ἱεροκήρυκες καὶ κατηχητές. Μιὰ σύσταση θὰ μπορούσαν νὰ κάνουν στοὺς τροφίμους των ὅσοι ἔχουν ἀναλάβει τοῦτο τὸ δύσκολο ἔργο: ν' ἀφήσουν τὸ ὑψηλὰ πανηγυρικὸ ὕφος τοῦ Bossuet ἢ τὸ ἄλλο, τὸ ἐξαλλα φανατικὸ τοῦ Savonarola καὶ νὰ προσπαθοῦν νὰ κερδίσουν τὸ ἀκροατήριό τους μιλώντας του μαλακά, γλυκά, πολὺ ἀνθρώπινα, ὅπως ἔκανε ὁ Χριστὸς καὶ οἱ πρῶτοι μαθητές του, οἱ ἀγαθοὶ ψαράδες τῆς Γενησαρέτ...

Μποροῦμε λοιπὸν νὰ συμπεράνομε ἀπ' αὐτὲς τὶς διαπιστώσεις ὅτι καὶ ἡ Ρητορικὴ σὰν τέχνη τοῦ δημόσιου λόγου ἐπῆρε πιά ὀριστικὰ τὸ δρόμο τῆς παρακμῆς, ὕστερ' ἀπὸ μιὰ λαμπρὴ ἱστορικὴ διαδρομὴ πού ἀρχίζει στοὺς κλασσικοὺς χρόνους τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ μὲ τοὺς Σοφιστὲς (καὶ τὴν πικρότατη πολεμικὴ τοῦ Πλάτωνα) περνάει ἀπὸ τὴ Ρώμη τοῦ Κικέρωνα καὶ φτάνει ὡς τὸν Mirabeau καὶ τὸν Gambetta, κατὰ τὴν ἐξυπνὴ παρατήρηση τοῦ κ. Γ. Φτέρη συμβολικὰ παρασταίνουσι τὶς κορυφαῖες ἐπιτεύξεις τῆς κατὰ τὸν 18ο καὶ τὸν 19ο αἰῶνα;

Ὅρθότερο εἶναι, νομίζω, νὰ χαράξομε κάπως στενώτερα τὰ ὅρια τοῦ συμπεράσματός μας καὶ νὰ εἰποῦμε ὅτι

στην εποχή μας φαίνεται πώς κλείνει τὸν κύκλο τῆς ζωῆς του (μακρᾶς καὶ ἔνδοξης ζωῆς) ἕνας ὁρισμένος τύπος εὐγλωττίας, ὅχι ἡ τέχνη γενικὰ τοῦ ὀμιλεῖν δημοσίᾳ, γιατί ἡ τέχνη αὐτὴ οὔτε ἔλειψε ποτέ, οὔτε μπορεῖ νὰ λείψει, ὅσο καὶ ἂν δὲν συνειδητοποιοῦν πάντοτε ἢ δὲν διατυπώνουν τὶς προθέσεις καὶ τοὺς κανόνες τῆς οἱ ἄνθρωποι.

Ἐνα ἱστορικὰ διακαθορισμένο ὕφος εὐφράδειας πῆγε ἢ πάει πρὸς τὴ δύση του, τὸ πομπῶδες καὶ μελοδραματικὸ —ἄς τὸ ὀνομάσομε ἔτσι γιὰ νὰ τοῦ δώσομε μιὰν ἐτικέτα— ὅχι γενικὰ ἡ Ρητορικὴ. Αὐτὴ παραμένει, ὅπως π.χ. παραμένει ἡ Ποίηση, μ' ὅλο πὸν ξεπεράστηκαν ὀριστικὰ οἱ παλαιότερες φόρμες τῆς καὶ ἐγκαταλείφθηκαν τὰ στολίσματα τοῦ στίχου τὰ καθιερωμένα ἀπὸ μακραίωνη παράδοση, ὅπως ἀκόμη παραμένει ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ, ἂν καὶ μαζί μὲ τὰ οἰκοδομικὰ ὕλικά πὸν ἄλλαξαν, ἄλλαξαν καὶ κάποιες μορφολογικὲς ἀρχὲς πὸν ἀποτελοῦσαν τὴν ἱστορικὰ ὡς τώρα καθορισμένη φυσιογνωμία τῆς. Κάθε Τέχνη ἔχει μέσα σὲ ὀρισμένη περίοδο χρόνου τὸ ὕφος τῆς. Ἡ γιὰ νὰ μιλήσομε μὲ περισσότερη ἀκρίβεια καὶ πὸν φιλοσοφημένα, κάθε ἐποχὴ ἔχει τὸ ὕφος τῆς καὶ αὐτὸ ἀντανακλασ' ὅλους τοὺς τρόπους τῆς ζωῆς, τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς σκέψης, ἐπομένως καὶ στὶς καλὲς τέχνες τῆς.

Σύμφωνα μὲ αὐτὸ τὸ νόμο θὰ εἶμαστε πὸν κοντὰ στὰ πράγματα, ὅταν εἴποῦμε ὅτι ὁ νέος ἀνθρώπινος τύπος πὸν ἄρχισε νὰ διαμορφώνεται μέσα στὸ χῶρο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν αὐγὴ ἴσως τοῦ αἰῶνα μας, ἀλλὰ κυρίως ἀπάνω καὶ ὕστερ' ἀπὸ τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον, ὅπως ἐκφράζεται μὲ μιὰ νέα Ποίηση καὶ Ἀρχιτεκτονικὴ, μὲ μιὰ νέα Φυσικὴ Ἐπιστήμη καὶ Φιλοσοφία, ἔτσι βρίσκει τὸν ἑαυτὸ του ὅχι μέσα στὰ παλαιότερα ρητορικὰ σχήματα, ἀλλὰ σ' ἕνα νέο τρόπο εὐφράδειας. Ἴσως αὐτῆς τῆς μοντέρνας Ρητορικῆς οἱ κανόνες νὰ μὴν ἔχουν ἀκόμη διατυπωθεῖ. Πιθανὸν καὶ νὰ μὴν ἔχει γίνει κανὸν συνειδητὸ τὸ γεγονὸς ὅτι μιὰ τάξη, κάποια μέθοδος ὑπάρχει στὴν ὀμιλία τῶν ἀγορητῶν πὸν ἱκανοποιοῦν βαθιὰ τὸ σύγχρονον αἶσθημα. Ὅμως καὶ ἡ νέα εὐφράδεια ἔχει τοὺς νόμους τῆς, τὸν τύπο,

τὴν ἐσωτερικὴ τῆς πειθαρχίας, ποὺ φυσικὰ καὶ ἀναπόφευκτα καθρεφτίζουσι ὄχι μόνον ἀτομικὲς ἰδιορυθμίες θαυμαστὰ συντονισμένων μὲ τὸν καιρὸν τῶν ἀγορητῶν, ἀλλὰ τὸ γενικότερο ὕφος τῆς ἐποχῆς μας (μὲ ὄλο ἔστω αὐτὸ τὸ ἀκατάστατο καὶ ἀκαταστάλαχτο ποὺ ἔχει στὴν ὑφὴ του τοῦτο τὸ δικό μας « σήμερον »).

Δὲν εἶμαι βέβαιος, ἀλλὰ θὰ τολμήσω νὰ προβάλλω μιὰν ὑπόθεσιν ποὺ ἀξίζει τὸν κόπον νὰ ἐξετασθῆ ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς γιὰ ν' ἀποδειχθῆ ἂν ἔχει ἢ ὄχι κάποια βάση. Δύο εἶναι οἱ ἱστορικοὶ ὅροι ποὺ ἐπέβαλαν τὸ ἀπλὸ καὶ ἀπεριττο, τὸ νηφάλιο καὶ συγκρατημένο ὕφος στὸ δημόσιον λόγον τῆς ἐποχῆς μας. Πρῶτα τὸ θετικὸ καὶ πραγματολογικὸ πνεῦμα τοῦ ἐπιστημονισμοῦ ποὺ ἄρχισε νὰ κυριαρχεῖ στὴν Εὐρώπῃ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνα κ' ἔδω. Ὁ φυσικὸς ἐπιστήμονας καὶ ὁ θετικὸς φιλόσοφος, δηλαδὴ ἄνθρωποι μετρημένοι, στερεὰ χτισμένοι, προσγειωμένοι, ποὺ δὲν ἀγαποῦν τίς ξεζητημένες ἀφαιρέσεις καὶ τοὺς κούφους λυρισμούς, ἀλλὰ τὸ χειροπιαστὸ καὶ τὸ συγκεκριμένο, τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴ σαφήνειαν, τὴν πεζότητα ἴσως, ἀλλὰ μαζὶ καὶ τὴν πολύτιμην σιγουριά, δεσπόζουσι στὸς πανεπιστημιακοὺς κύκλους. Παράλληλα ὄχι μόνον στὴν οἰκονομικήν, ἀλλὰ καὶ στὴν πολιτικὴν ζωὴν ἀρχίζει δειλὰ στὴν ἀρχήν, ὄλο καὶ ἐντονώτερα κατόπι νὰ προβάλλει καὶ νὰ ἐπιβάλλεται ὁ στενὰ εἰδικός, ὁ τεχνικός, ὁ οἰκονομολόγος, ὁ ὀργανωτής. Ὅλοι αὗτοί οἱ ἀνθρώπινοι τύποι εἶναι ἀπὸ τὴν ἴδιαν τὴ φύσιν τοὺς στὴν ὁμιλίαν τοὺς λιτοί, στεγνοί, ἀπερίτεχοι, ἀντιρητορικοὶ (μὲ τὸ νόημα τοῦ ἀντιμελοδραματικοῦ). Καὶ κατ' ἀνάγκην ὁ τρόπος τοῦ λόγου τῶν ἀρχίζει νὰ ἐπικρατεῖ καὶ ν' ἀπλώνεται μαζὶ μὲ τοὺς ἴδιους στίς αἴθουσας τῶν πανεπιστημιακῶν παραδόσεων καὶ τῶν διαλέξεων, τῶν ὑπουργικῶν συσκέψεων, τοῦ κοινοβουλίου καὶ τῶν διεθνῶν συνεδρίων. Τὸ βῆμα τοῦ δικαστηρίου καὶ ὁ ἄμβωνας τί θὰ κάνουν; Θὰ παρακολουθήσουν κι' αὗτοί μὲ τὴ σειράν τους τὸ ρεῦμα ποὺ κάθε μέρα ὀγκώνεται.

Αὐτὸς εἶναι ὁ ἕνας παράγων τῆς μεταβολῆς. Ὁ ἄλλος θὰ εἶναι, κατὰ τὴ γνώμην μου, ἢ ὄλο καὶ αὐξανόμενη μέσα

στά τελευταία ἑκατὸ χρόνια ἐπίδραση τοῦ ἀγγλοσαξωνικοῦ κόσμου ἀπάνω ὄχι μόνο στὸν Εὐρωπαϊκὸ, ἀλλὰ καὶ στὸν οἰκουμενικὸ χῶρο τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ. Ἐπίδραση ποὺ φαίνεται καθαρὰ στοὺς τρόπους τῆς « καλῆς » συμπεριφορᾶς καὶ στὸ ντύσιμο, στὸ ἀνδρικό ντύσιμο. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ γὰ παραβάλλω τὸ ἀπλό, διόλου φανταχτερό, πρακτικὸ καὶ ἄνετο ντύσιμο τοῦ καιροῦ μας μὲ τὸ στυλ τῆς εὐφράδειας ποὺ καταλαβαίνομε κ' ἐκτιμοῦμε σήμερα. Νομίζω ὅτι μοιάζουν παραπολὺ καὶ ὑποθέτω ὅτι τόσο τὸ ἓνα, ὅσο καὶ τὸ ἄλλο ἔχουν κατὰ κύριο λόγο ἀγγλοσαξωνικὴ προέλευση, ὄχι γεολατινικὴ, οὔτε μεσευρωπαϊκὴ, γερμανικὴ. Βέβαια ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν ἀκόμη πολλοὶ ποὺ βρίσκουν τὸ κοντὸ σακάκι, τὸ εὐρύχωρο παντελόνι, τὸ μαλακὸ πουκάμισο καὶ καπέλο πεζὸ καὶ φοβερὰ μονότονο φόρεμα, ἀπαράλλαχτα ὅπως μερικοὶ θεωροῦν τὴ σύγχρονη δημόσια ὁμιλία ἄχρωμη καὶ ἄδροση, καθόλου μουσικὴ. Ἀλλὰ καὶ οἱ πρῶτοι καὶ οἱ δεῦτεροι παραγνωρίζουν τί ἀνοστιῆς ὑπερπηδήσαμε μὲ τὸ νέο στυλ στὸ ντύσιμο καὶ στὸ δημόσιο λόγο μας. Πόσο ἐγίναμε μὲ τὴ βοήθειά του σοβαρότεροι καὶ πιὸ οὐσιαστικοί, ἀκόμη καὶ πιὸ ἐλεύθεροι.

Ὅσο γιὰ τὸ κάλλος τῆς μορφῆς, δὲν νομίζω ὅτι ἐχάθηκε· ἀπλούστατα ἔγινε δυσκολώτερο, πιὸ ἀπαιτητικὸ. Τώρα, μὲ τὸ ἀπλό φόρεμα καὶ τὴν ἀπέριττη ὁμιλία γιὰ νὰ φτάσει κανεὶς στὴν κομψότητα καὶ στὴ χάρη, πρέπει γὰ ἔχει ἰσχυρὸ ἐσωτερικὸ ρυθμὸ καὶ ἔντονη ἀτομικότητα. Μὲ μιὰ λέξη : προσωπικότητα πλούσια καὶ δυνατὴ.

